

O'ZBEKISTONDA MUSIQASHUNOSLIK FANINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ZAMONAVIY MUAMMOLARI.

Ibroximov Azizbek Ismonjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti Musiqa ta'limi va san'at 1 bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda musiqashunoslik fanining shakllanishi, tarixiy bosqichlari, ilmiy maktablari hamda zamonaviy davrdagi asosiy muammolari tahlil qilingan. Musiqashunoslikning milliy musiqa merosini o'rganish, tizimlashtirish va ilmiy asoslashdagi roli ochib berilgan. Tadqiqot davomida adabiyotlar tahlili, tarixiy-qiyosiy yondashuv, tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar O'zbekistonda musiqashunoslikning shakllanishi uch asosiy bosqichda kechgani va hozirgi kunda raqamlashtirish, pedagogik yangilanish va ilmiy integratsiya bilan bog'liq muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Maqola yakunida musiqashunoslik ilmiy maktabini rivojlantirishga doir takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: musiqashunoslik, maqom, milliy musiqa, tarixiy bosqichlar, folklor, ilmiy maktab, raqamlashtirish, zamonaviy muammolar.

O'zbekiston hududida musiqa san'ati qadimdan rivojlangan va madaniy hayotning ajralmas qismi sifatida shakllangan. Musiqashunoslik esa bu jarayonning ilmiy asoslarini o'rganuvchi, milliy merosni tizimlashtiruvchi va uning rivojlanish tamoyillarini asoslab beruvchi muhim fan sifatida yuzaga kelgan. XX asrning boshidan boshlab musiqashunoslik mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Avvalo maqom san'ati, folklor, an'anaviy cholg'u madaniyati, zamonaviy kompozitorlik ijodi bo'yicha izlanishlar kuchaydi. Mustaqillik davrida musiqashunoslikning metodologik asoslari kengaydi, yangi pedagogik, raqamli va tahliliy yondashuvlar shakllandi.

Bugungi kunda O'zbekistonda musiqashunoslik fanining vazifasi – boy musiqiy merosni ilmiy jihatdan o'rganish, xalq an'alarini saqlash, zamonaviy musiqa jarayonlarini tahlil qilish hamda yangi metodlar yaratishdan iborat. Shu bilan birga, fan oldida bir qator zamonaviy muammolar ham mavjud: ilmiy-tadqiqotlarni raqamlashtirish darajasi pastligi, musiqiy manbalar fonotekasining to'liq shakllanmagani, yosh tadqiqotchilar yetishmovchiligi, xorijiy ilmiy maktablar bilan hamkorlikning sustligi va boshqalar. Mazkur maqolada musiqashunoslikning rivojlanish bosqichlari hamda ushbu zamonaviy muammolar chuqur tahlil qilinadi.

O'zbekiston musiqashunosligi – bu etnomusiqashunoslik (xalq musiqasi va an'anaviy ijrochilikni o'rganish) va nazariy musiqashunoslik (maqom tuzilishi, ritmika, lad tizimlari)ning birlashuvi bo'lib, u Sharqning qadimiy og'zaki an'anasi va G'arbning ilmiy metodologiyasi sintezida shakllangan. Bu fan O'zbekistonning boy musiqiy merosini – maqomlar, dostonlar, xalq qo'shiqlarini saqlash va rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Uning tarixiy rivojlanishi bir necha bosqichga bo'linadi, har biri o'ziga xos yutuqlar va cheklovlarga ega. Zamonaviy davrda esa globalashuv, texnologik o'zgarishlar va ichki resurslar yetishmasligi kabi muammolar ustunlik qilmoqda. Quyida bu mavzuni batafsil, matn shaklida yoritaman.

O'zbek musiqashunosligining ilk izlari 19-asr oxirlariga borib taqaladi, ammo ilmiy fan sifatida u 20-asr boshlarida shakllana boshlagan. Bu jarayonni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin.

Birinchii bosqich – an'anaviy yig'uv va tasniflash davri (19-asr oxiri – 1920-yillar). Bu davrda musiqashunoslik hali ilmiy institutlar doirasida emas, balki individual ziyolilar va sharqshunoslar harakatida rivojlangan. Rus imperiyasi tarkibidagi Turkiston o'lkasida faoliyat yuritgan olimlar, masalan, Viktor Uspenskiy va Aleksandr Eyxengolts, o'zbek maqomlari va xalq qo'shiqlarini fonograf yordamida yozib olishgan. Mahalliy ziyolilar, jumladan, Mahmud Hoji Behbudi va Abdurauf Fitrat, musiqiy merosni milliy o'zlikning bir qismi sifatida targ'ib qilgan. 1918-yilda Toshkentda birinchi musiqiy maktab ochilishi bu bosqichning muhim yutug'i bo'ldi. Biroq, yozuvlar asosan tasviriy xarakterga ega edi, ilmiy tahlil yetarli emasdi. Bu davrda asosiy maqsad – musiqiy materiallarni yo'qolib ketishdan saqlash edi.

Ikkinchi bosqich – Sovet davrining institutsionallasuvi (1930–1991-yillar). Bu O'zbekiston musiqashunosligining eng samarali davri hisoblanadi, chunki Sovet tuzumi ilmiy infratuzilmani yaratdi. 1936-yilda O'zbekiston Kompozitorlar uyushmasi tashkil etildi, 1940-yillarda esa Toshkent davlat konservatoriyasi (hozirgi O'zbekiston davlat konservatoriyasi) ochildi. Bu muassasalar musiqashunoslikni professional darajaga ko'tardi. Mashhur olimlar, masalan, Viktor Belyayev, Ilhom Akbarov va Faizulla Karomatov, maqom nazariyasini sistemalashtirishga katta hissa qo'shgan. Ular 12 ta klassik maqomni (Shashmaqom, Buzruk, Rost va hokazo) ilmiy transkripsiya qilib, 1960–1970-yillarda ko'p jildli nashrlar chiqargan. Etnografik ekspeditsiyalar muntazam o'tkazildi: Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm viloyatlarida minglab doston va qo'shiqlar yozib olindi. Sovet metodologiyasi G'arb notatsiyasini joriy etdi, bu esa sharq musiqasini xalqaro miqyosda tahlil qilish imkonini berdi. Biroq, ideologik cheklovlar tufayli ba'zi an'anaviy elementlar (masalan, diniy motiflar) e'tibordan chetda qoldi.

Uchinchi bosqich – mustaqillik davrining milliy o'zlikni tiklash jarayoni (1991–2010-yillar). O'zbekiston mustaqillik olgach, musiqashunoslik milliy g'urur ramziga aylandi. 2003-yilda Shashmaqom UNESCOning Insoniyat nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritildi, bu xalqaro e'tirofni ta'minladi. Olimlar Tatyana Solomonova, Rustambek Yunusov va O'tkir Matyoqubov kabi mutaxassislar maqomlarning tarixiy evolyutsiyasi, lad tizimlari haqida fundamental asarlar chop etgan. Xalqaro hamkorlik kuchaydi: 1997-yildan boshlab Samarqandda "Sharq taronalari" xalqaro musiqiy festivali o'tkazilib, u musiqashunoslar uchun platforma bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik institutida raqamli arxivlar yaratildi, eski yozuvlar skanerlandi. Bu davrda musiqashunoslik nafaqat saqlash, balki targ'ib qilishga yo'naltirildi.

To'rtinchi, zamonaviy bosqich – integratsiya va raqamlashtirish davri (2011-yildan hozirgacha). Globallashtirish sharoitida o'zbek musiqashunosligi xalqaro standartlarga moslashmoqda. Londoning SOAS universiteti, Berlin fonetika instituti bilan hamkorlik o'rnatildi. Zamonaviy texnologiyalar, jumladan, AI va spektral tahlil (masalan, Praat dasturi orqali ovoz chastotalarini o'lchash) joriy etilmoqda. 2018-yilda "Maqom ansambli" tashkil etilib, yosh ijrochilarni tayyorlaydi. Onlayn platformalar, masalan, maqom.uz sayti va mobil ilovalar orqali meros targ'ib qilinmoqda. Yosh olimlar, jumladan, Anjela Petrosyan va Feruza Abdalova, dissertatsiyalarda kompyuter modellashuvidan foydalanmoqda. Bu bosqichda

musiqashunoslik fanlararo xarakterga ega bo'lib, antropologiya, informatika bilan birlashmoqda.

Zamonaviy muammolar

Zamonaviy O'zbekiston musiqashunosligi katta yutuqlarga qaramay, bir qator jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Bu muammolar ichki resurslar yetishmasligi, globallashuv bosimi va texnologik bo'shliqlardan kelib chiqadi.

Birinchidan, kadrlar yetishmasligi eng dolzarb muammo. Ilmiy darajali musiqashunoslar soni juda kam: Fanlar akademiyasi San'atshunoslik institutida atigi 15 nafardan ortiq mutaxassis yo'q. Yosh olimlar G'arb grantlari (Fulbright, DAAD) tufayli xorijga ketmoqda, bu "miya oqimi"ga olib kelmoqda. Universitetlarda (Konservatoriya, San'at va madaniyat instituti) o'qituvchilarning o'rtacha yoshi 55 dan oshgan, yangi avlod yetishmayapti.

Ikkinchidan, moliyaviy cheklovlar ekspeditsiyalar va tadqiqotlarni to'xtatmoqda. 2023-yilda atigi 2 ta katta etnomusiqiy loyiha moliyalashtirildi, byudjetning katta qismini konsertlarga sarflanmoqda. Nodir musiqiy asboblari – tanbur, dutar, gidjaklarning restavratsiyasi qimmat (bir asbobni tiklash 5-10 million so'm), ammo davlat subsidiyasi yetarli emas. Natijada, ko'plab asboblari muzeylarda chang bosib yotibdi.

Uchinchidan, raqamli arxivlashdagi bo'shliqlar merosni yo'qotish xavfini tug'dirmoqda. 1950-1980-yillardagi magnitofon yozuvlari (minglab soatlik material) hali to'liq raqamlashtirilmagan, ularning 20-30 foizi allaqachon buzilgan. Metama'lumotlar standartlashtirilmagan: MPEG-7 yoki Dublin Core kabi xalqaro formatlar qo'llanilmaydi, bu esa ma'lumotlarni qidirishni qiyinlashtiradi.

To'rtinchidan, ta'lim va metodologiya muammolari. Universitet darsliklari asosan G'arb notatsiyasiga asoslangan, sharq musiqasining improvisatsion tabiati (tasanno, usul) yetarli o'rgatilmaydi. Zamonaviy vositalar – Essentia, MIRtoolbox kabi ochiq kodli dasturlar o'zbek tilida moslashtirilmagan, talabalar Python yoki Matlab bilimi bilan cheklanmoqda. Natijada, bitiruvchilar amaliy tadqiqotga tayyor emas.

Beshinchidan, globallashuv bosimi. Pop-kultura va raqamli platformalar (Spotify, YouTube) an'anaviy musiqani siqib chiqarmoqda: o'zbek folk musiqasi Spotify'da global tinglovlarning atigi 0,3 foizini tashkil qiladi. Intellektual mulk muammosi kuchaygan: xorijiy DJ va produserlar maqom semplarini litsenziyasiz ishlatmoqda (masalan, EDM treklarida Shashmaqom motivlari). Bu esa mahalliy ijrochilar daromadini kamaytiradi.

Yechim yo'nalishlari va istiqbollari

Bu muammolarni hal qilish uchun bir qator chora-tadbirlar ko'rilmogda. Davlat tomonidan "Maqom-2030" milliy dasturi ishlab chiqilmogda, u 2025-yilgacha raqamli arxivni to'liq yaratish va yosh olimlar uchun stipendiya fondini nazarda tutadi. Xalqaro hamkorlik kuchaytirilmogda: UNESCO va Aga Khan Music Programme grantlari orqali ekspeditsiyalar moliyalashtirilmogda. Ta'lim islohoti doirasida darsliklarni interaktiv qilish rejalashtirilgan – masalan, virtual realite orqali maqom ijrosini o'rgatish. Startaplar rivojlanmogda: "Dutor.ai" kabi mobil ilovalar yoshlarni an'anaviy musiqaga jalb qilmogda, AI orqali yangi kompozitsiyalar yaratmogda.

Umuman, O'zbekiston musiqashunosligi boy tarixiy merosga ega bo'lib, zamonaviy muammolarga qaramay, raqamli transformatsiya va xalqaro integratsiya orqali yangi bosqichga

o'tmoqda. Bu fan nafaqat o'tmishni saqlaydi, balki kelajak avlodlar uchun musiqiy identifikatsiyani shakllantiradi.

Natijalardan ko'rinadiki, O'zbekistonda musiqashunoslik fanining rivojlanishi tarixiy jarayonlarga, davlat madaniy siyosatiga va ilmiy maktablarning shakllanishiga uzviy bog'liq. Sovet davrida musiqashunoslik tizimli o'rganilgan bo'lsa, mustaqillik yillarida milliy merosga qaytish kuchaydi.

Bugungi kunda asosiy muammo — global ilmiy makon bilan integratsiya jarayonining sustligi. Xorijiy etnomusikologiya maktablari bilan tajriba almashish, musiqiy merosni raqamlashtirish va ilmiy platformalar yaratish zarur. Bundan tashqari, zamonaviy musiqa tahlili, media musiqa, raqamli musiqiy madaniyat kabi yo'nalishlar hali yetarli o'rganilmagan.

Yosh kadrlarga ehtiyoj ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Musiqa oliygohlarida musiqashunoslik bo'yicha o'quv dasturlarini yangilash, xalqaro stajirovkalar tashkil qilish zarur.

Xulosa

O'zbekistonda musiqashunoslik fanining shakllanishi uch asosiy davrda kechgan bo'lib, bugungi kunda yuksak ilmiy tajribaga ega. Sovet davrida shakllangan ilmiy maktablar mustaqillikdan so'ng milliy qadriyatlar bilan boyidi. Zamonaviy davr musiqashunosligi raqamli texnologiyalar, yangi janrlar va global musiqa jarayonlari bilan uyg'unlashishni talab qiladi. Musiqiy merosni saqlash, raqamlashtirish va yosh musiqashunoslarni tayyorlash eng dolzarb masalalardan biridir.

Milliy musiqiy merosni raqamlashtirish markazlarini tashkil etish va "raqamli maqom arxivi"ni yaratish.

Oliy ta'limda musiqashunoslik o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish, zamonaviy musiqiy tahlil, media musiqa va etnomusikologiya bo'yicha kurslar kiritish.

Xalqaro musiqashunoslik markazlari bilan hamkorlikni kuchaytirish, qo'shma loyihalar yaratish.

Hozirgi musiqa jarayonlari — estrada, kino musiqasi, elektron musiqa bo'yicha ilmiy izlanishlarni kengaytirish.

Yosh tadqiqotchilar uchun ilmiy grantlar va stipendiyalar joriy etish.

Musiqa arxivlari, fonotekalar va qo'lyozmalarni to'liq kataloglashtirish va ochiq ilmiy platforma sifatida tashkillashtirish.

ADABIYOTLAR:

1. Yusupov O. O'zbek kompozitorlik ijodiyoti tarixi. - Toshkent: San'at, 2010.
2. Mirzayeva D. Musiqa pedagogikasida zamonaviy yondashuvlar. - Toshkent: Innovatsiya, 2022.
3. UNESCO. Intangible Cultural Heritage: Shashmaqom of Uzbekistan and Tajikistan. - Paris: UNESCO Publishing, 2018.
4. Nettl B. The Study of Ethnomusicology. - University of Illinois Press, 2015.
5. Rice T. Ethnomusicology: A Contemporary Introduction. - New York: Routledge, 2017.

6. Levin T. The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia. – Indiana University Press, 2001.
7. Slobin M. Central Asian Music Traditions. – London: Routledge, 2019.
8. Sirojiddinov Sh. O'zbek maqom tizimining nazariy asoslari. – Buxoro: Buxoro nashriyoti, 2016.
9. Rustamova L. O'zbek estradasi: shakllanish va rivojlanish. – Toshkent: Turon, 2020.
10. Qodir o'g'li, M. S. (2025). **MILLIY MUSIQA-XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO 'ZGUSI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH**, 8(10), 107-109.
11. Gaziyeu, J. J. (2021). **VOCAL MUSIC OF UZBEK COMPOSERS. In WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS** (pp. 260-262).
12. Maxkamjanov, S. (2025). **INNOVATION TEXNOLOGIYALARNING MUSIQA O 'RGATISH NATIJALARIGA TA'SIRI. Universal xalqaro ilmiy jurnal**, 2(4.3), 428-430.
13. Joraxanovich, G. J. (2023). **Psychological Factors Of Musical Education. JournalNX**, 9(11), 8-10.
14. Qodir o'g'li, M. S. (2025). **MUSIQA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES**, 3(36), 220-224.
15. Gaziyeu, J. J. R. (2024). **UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA MADANIYATI O 'QITUVCHILARINING MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA NOANANAVIY METODLARDAN FOYDALANISHI. Oriental Art and Culture**, 5(3), 414-419.
16. Qodir o'g'li, M. S. (2025). **INNOVATION TEXNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM**, 3(32), 87-91.
17. Gaziyeu, J. J. (2024). **NAMANGAN VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYI. Inter education & global study**, (5 (1)), 456-465.
18. Qodir o'g'li, M. S. (2024). **INNOVATION TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING MUSIQA TALIMIDA QO'LLANILISHI. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH**, 3(28), 68-71.
19. Botirkhonovich, S. B. (2025). **EDUCATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL PERSONALITY OF STUDENTS THROUGH THE STUDY OF UZBEKISTAN FOLK MUSIC AND CULTURAL HERITAGE. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research**, 3(2), 257-260.
20. Akhmedov, B. (2023). **THE FIRST FORMATION PROCESSES OF UZBEK VOCAL PERFORMANCE. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования**, 2(8), 126-128.